

250 år av explosiv

Nu fyller den 250 år, Diderots och d'Alemberts encyklopedi, den franska upplysningens suveräna intellektuella vapen, av Diderot ofta kallad "monstret" därför att detta jätteprojekt slök det mesta av ett par decenniers litterärt arbete.

TEXT: LARS GUSTAFSSON

Kunglig censur, indragna privilegier, hemlig produktion på andra sidan gränsen till Schweiz, i Lausanne och Neuchatel, det är en historia spännande som en agentroman hur Diderot lyckades ro detta jätteprojekt i hamn.

Det kan naturligtvis bara bli tal om en encyklopedi i det här sammanhanget: de franska filosofernas jätteprojekt som sträckte sig från 1751 till en bra bit in på 70-talet. Ett försök att samla all mänsklig kunskap, inklusive den tidigare ordlösa kunskap som funnits gömd i hantverk och tekniker, i ett stort sammanhang. Men naturligtvis också ett frihetligt projekt. Ett som bidrog till befrielse från vidskepelse och auktoritetstro och som utvecklade modernitetens grundtanke så som den övertagits från Descartes: vårt eget förnuft är sista instans.

OM JAG MINNS RÄTT finns encyklopedin i det lilla, men förnåma herrgårdsbiblioteket på Skogaholm, en gång Värmland, numera Skansen. Hur kunde dessa tjuogoatta volymer nå så långt ut i skogen som till Skogaholm? Och vad kan de ha betytt för sina mestadels aristokratiska läsare? Kort sagt: hur förändrade de sjuttonhundratalets Europa?

Den bild av encyklopedin som en del populära idéhistoriska böcker ger är mycket missvisande. Innehållet är inte i sin helhet rebelliskt, ateistiskt eller religionskritiskt.

Som Robert Darnton har påpekat är de artiklar som explicit behandlar kristna lärosatser och begrepp strängt ortodoxa, snarast fromma och över huvud taget lämpade att passera den franska censuren.

Det är längre in i strukturen som sprickorna går.

En av de första artiklarna i den franska upplysningens största och mest konsekvensrika projekt, encyklopedin, är skriven av Diderot och heter

Agnus Scythicus. Den handlar om en sällsam planta, som skall befinna sig i Skythien.

Avgrundslära auktoriteter som Julius Scaliger och Athanasius Kircher berättar om denna underbara planta, vars frö är stort som en melonkärna. När det väl gror växer där fram en ungefär tre fot hög planta som ser ut precis som ett lamm. Där växer ut fyra ben, huvud och svans, alla täckta av en tät fin lammull som låter sig begagnas till de finaste handskar och huvudbonader.

Och inte nog med det; denna planta smakar som hummer och den blöder precis som ett lamm när man skär i den. Även vargarna betraktar den som en stor delikatess och äter den gärna.

Det är bara ett litet problem med denna underbara planta, konstaterar Diderot. Ingen har någonsin observerat den. På sin höjd finns det en ört vars långa rötter har något slags tät behåring som avlägset kan påminna om fårull. Den extremt mjuka ull som en del resenärer påstår komma från plantan är udden som skördats från ofödda lamm, ett obehagligt centralasiatiskt bruk.

RESTEN ÄR INGENTING annat än hörsägen, kritiklöst upprepade av alltmera framstående auktoriteter. Och från uppslagsbok till uppslagsbok, från den ena världsgeografen till den andra återkommer så Agnus Scythicus utan att någon på allvar ifrågasätter kräket. Namnet finns. Saken finns inte. En medeltida skolastiker kanske skulle ha uttryckt det så.

Dessa typiska artiklar, oftast skrivna av Diderot, innehåller i själva verket mycket mera av det verkligt explosiva stoffet i encyklopedin än sådana mera allmänt filosofiska och stort upplagda artiklar som Ateister, Tolerans eller Monarki. De senare är de inte lika lätttrödda pjäserna i ett stort intellektuellt schackspel, där varje drag måste utföras med en viss försiktighet och finesse. Följden är att

en artikel som Ateister snarast liknar Marcus Antonius liktal i Shakespeares Julius Caesar; vi upptäcker efter en stunds läsning att författaren i själva verket säger motsatsen till det han förefaller säga. *For Brutus is an honorable man.* Filosofin i encyklopedin antas en ironisk karaktär; filosofen blir skådespelare. Och exakt i den mening i vilken Diderot talar om "Skådespelarens paradox".

Dessa kortare artiklar där ett egendomligt namn som Agnus Scythicus eller Akalipse visas vara just det – ett namn och ingenting annat, har en betydligt mer direkt verkan. En helt uråldrig byggnad av lösa antaganden, vidskepelser, förment kunskap rasar samman som genom en trollkonst. Låt oss se på artikeln Akalipse:

"Nicander nämner en fisk och Gellius en fågel med detta namn. Den på samma sätt uppkallade fisk, om vilken Atheneus talar, har ett mörkt kött, lätt att smälta. Det är åter ett av dessa väsenden där vi måste vänta på att naturvetenskapens framsteg skall ge oss kunskap, och där man först bara känner namnet, som om vi inte redan hade nog med intetsägande namn i vetenskaperna och konsterna."

DEN STORA FRANSKA encyklopedin har betydligt fler uppgifter än att sammanfatta vetenskaperna i deras dåvarande tillstånd. Det är en bok med uppgiften att sluka andra böcker, att urholka dem inifrån.

Den befriande effekten kan knappast underskattas.

Det optimistiska i encyklopediprojektet ligger naturligtvis i idén att människor kan befrias med

"Det är en bok med uppgiften att sluka andra böcker, att urholka dem inifrån"

Moderlig S

Som få tider lockar den viktorianska, mellan 1837 och 1901. Där jagar detektiver råa mördare, söker vetenskapsmän utröna gorillans människolikhet, och frilägger nyväckta teologer trons väsen. Allt i en anda av flit och fasta värden.

Från 1830-talet var England järnvägarnas, de framväxande industriernas och de excentriska bildningshjältarnas land.

Till och med samhällets brister och ondska tycktes på sätt och vis utårdliga, eftersom de kunde lösas.

Den stilla medelpunkten för allt detta var en undersåttig dam, inte särskilt begåvad eller märklig, vars lugna sätt ändå gav nationen framtidstro.

Victoria blev den första riktigt offentliga brittiska kungligheten.